

Науковий вісник Національного музею історії України

ISSN 2618-0235

Збірник наукових праць

Випуск 3

НАЦІОНАЛЬНИЙ
МУЗЕЙ
ІСТОРІЇ
УКРАЇНИ

2018

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Науковий вісник Національного музею історії України

Матеріали щорічної науково-практичної конференції
Національного музею історії України:
статті, публікації, повідомлення

Збірник наукових праць
Видається з 2016 року

Випуск 3

Пам'яті
Володимира Михайловича Хардаєва (1952 – 2018),
відомого дослідника історії ранніх слов'ян і Київської Русі, завідувача філіалу
Національного музею історії України – Музею історичних коштовностей України

Київ
2018

Схвалено до друку і публікації Вченою радою Національного музею історії України.
Протокол № 2 від 28 листопада 2018 р.

Редакційна колегія:

Т. В. Сосновська (голова), А. Г. Богдалов, к. і. н. В. Ю. Арістов, к. і. н. А. С. Бойко-Гагарін, д. і. н. Л. В. Вакуленко, к. і. н. В. М. В'ятрович, к. і. н. Б. М. Галайко, д. і. н. В. Ф. Деревінський, к. і. н. К. Л. Диса, к. і. н. Я. В. Затилюк, к. і. н. О. С. Іщук, к. і. н. Л. С. Клочко, к. і. н. Л. В. Кулаковська, І. М. Кулик, к. і. н. С. А. Купрієнко, к. і. н. Т. О. Куцаєва, к. і. н. О. С. Кучерук, Ю. В. Осташевська, к. і. н. Б. К. Патриляк (відп. ред.), д. і. н. І. К. Патриляк, к. і. н. Ю. Б. Полідович, к. і. н. О. О. Попельницька (відп. секретар), к. і. н. О. Б. Походяща, О. О. Пукліна, к. і. н. А. О. Руккас, М. І. Савчук, д. і. н. О. В. Симоненко, к. і. н. Б. О. Скопненко, к. і. н. О. Г. Сокирко, к. і. н. М. А. Срібна, М. О. Стрельник, к. і. н. О. Г. Тараненко, к. і. н. О. Н. Фрасинюк, д. і. н. М. В. Яременко.

Усі матеріали рецензовано.

Науковий вісник Національного музею історії України. Збірник наукових праць. Випуск 3 / Відп. ред. Б. К. Патриляк. – Київ, 2018. – 626 с.

Збірник наукових праць матеріалів щорічної науково-практичної міжнародної конференції Національного музею історії України у 2017 р. Розраховано на фахівців у галузі музеєзнавства, музейних працівників, викладачів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів гуманітарного профілю.

УДК 069:94+902(477)(082)

Автори вміщених статей та матеріалів висловлюють власну думку, що не обов'язково збігається з поглядами членів редколегії і несуть відповідальність за достовірність наведених фактів.

Усі права застережені. Передрук можливий зі згоди редакції та авторів статей.

УДК 069:[93/94+908]:929 Середя

Дейнеко Сергій Миколайович
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник II-го
науково-експозиційного відділу,
Харківський історичний музей
імені М. Ф. Сумцова
(Харків, Україна)
deineko.s.m@gmail.com

Deineko Serhiy
Candidate of historical sciences (PhD),
Senior research fellow,
Scientific-exhibitional department,
M. F. Sumtsov Kharkiv historical museum
(Kharkiv, Ukraine)

СЕРГІЙ СЕРЕДА, ДИРЕКТОР ХАРКІВСЬКОГО ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ (1945–1947)

SERHIY SEREDA, DIRECTOR OF KHARKIV ANTHROPOLOGICAL MUSEUM (1945–1947)

Анотація

Дослідження присвячене маловідомій сторінці історії Харківського історико-краєзнавчого музею (нині – Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова) – першим повоєнним рокам роботи установи. В 1945 р. музей очолив Сергій Денисович Середя, постать якого не потрапляла в коло зацікавлень дослідників. Дана розвідка, здійснена з використанням матеріалів Державного архіву Харківської області, присвячена біографії С. Середи, його досягненням і прорахункам на посаді директора музею, висвітлює створені за час його керівництва установою експозиції та тимчасові виставки. Приділено увагу особистим якостям С. Середи як керівника, його стосункам з колективом. Простежено життєвий шлях директора музею після його звільнення з цієї посади.

Ключові слова: музей, Харків, експозиція, директор, біографія.

Summary

The research studies the little-known page in the history of Kharkiv Historical Museum of Local Lore (now M.F. Sumtsov Kharkiv Historical Museum), the first post-war years of the establishment's activity. In 1945 the museum was headed by Sergiy D. Sereda, whose personality had not been in the researchers' focus before. This investigation, which is conducted with the use of the materials from the State Archives of Kharkiv Region, is dedicated to S. Sereda's biography, his achievements and miscalculations as the director of the museum. The article focuses on the expositions and temporary exhibits held during his leadership in the institution. Special attention is paid to S. Sereda's special features as the director, his treatment to the staff. The research traces the museum director's walk after his dismissal from the office

Key words: museum, Kharkiv, exposition, director, biography.

Перші повоєнні роки роботи Харківського історико-краєзнавчого музею ім. Г. Сковороди (далі – ХІКМ, нині – Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова) є однією з маловідомих сторінок історії установи. Враховуючи виховну функцію, притаманну роботі музейних закладів, радянська влада доклала чимало зусиль для його відновлення після звільнення міста.

Наприкінці серпня 1943 р. Харків визволили з нацистської окупації, а вже 28 вересня того ж року була видана постанова РНК УРСР "Про поновлення роботи історичного музею в місті Харкові", яка започаткувала відродження музейного життя в місті. Як відділи, до складу ХІКМ увійшли Центральний музей революції УРСР, Історичний музей ім. Г. С. Сковороди та Харківський краєзнавчий музей ім. Артема¹.

Першим директором об'єднаної установи в жовтні 1943 р. став Михайличенко², а 15 грудня 1944 р. на цю посаду призначили Сергія Денисовича Середу, хоча виконувати свої посадові обов'язки він став лише в січні 1945 р.: саме цим часом датована низка наказів, підписаних С. Середою³.

1 Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. р-5 942. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1.

2 ДАХО. – Ф. р-5 942. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 4.

3 ДАХО. – Ф. р-5 942. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 1.

Серед наукових розвідок з історії функціонування ХІКМ у повоєнні роки слід згадати праці співробітників музею: заступника з наукової роботи О. М. Сошнікової⁴ та завідуючої відділом етнографії О. М. Пантелєй. Але вони мають переважно оглядовий характер, хоча О. М. Пантелєй⁵ першою зацікавилася постаттю С. Д. Середи.

Метою нашої розвідки є вивчення діяльності С. Середи на посаді директора ХІКМ. Джерельною базою роботи стали матеріали Державного архіву Харківської області – Ф. П-2 та Ф. р-5 942.

У вересні 1944 р. музей складався з 6 основних і 1 допоміжного відділів: 1. Природи (3 тис. експ.); 2. Первісного суспільства (понад 2 тис. експ.); 3. Рабовласницького суспільства (бл. 2 тис. експ.); 4. Феодалізму (бл. 1 тис. експ.); 5. Капіталізму (понад 2 тис. експ.; у 1943–1944 рр. до відділу надійшло 332 експ.); 6. Відділ революції та соціалістичного будівництва (немає жодного експоната); 7. Відділ фондів (допоміжний). Бібліотека нараховувала 3 тис. од. зб.⁶

Але все це існувало лише на папері, на грудень 1944 р. працювала лише одна експозиція – “Велика Вітчизняна війна”. Плани нового директора були амбітними. 1945 р. в царині експозиційної та фондової роботи С. Середина планували: 1. Відкриття відділів природи та історії Харкова, а також пантеону видатних людей; 2. Збільшення кількості експонатів з історії партизанського руху й підпільних організацій на Харківщині в 1941–1943 рр.; 3. Організацію археологічних експедицій для дослідження палеолітичної стоянки в с. Пісочин, скіфських курганів у с. Циркуни та вивчення стратиграфії культурного шару на Кучерівському торфовищі поблизу м. Куп’янськ.

У 1945 р. ХІКМ надавав консультації низці музеїв України й Білорусі. За розпорядженням Комітету у справах культосвітніх установ при РНК УРСР харківські музейники взяли шефство над Дергачівським, Красноградським, Ізюмським краєзнавчими музеями (Харківщина) та Дрогобицьким краєзнавчим музеєм (Львівщина). Консультації надавалися Львівському, Станіславському, Ізмайльському, Мінському, Одеському та Ворошиловградському музеям⁷.

Так хто ж він – С. Д. Середина, людина, яка поставила за мету відродити, точніше, створити заново музей у одному з найбільших міст України?

Відомо про нього небагато, особливо про період життя, який передував призначенню на посаду директора музею. Народився С. Середина в 1891 р. в м. Гадяч на Полтавщині. В анкетах вказував, що походить із робітників: його батько був заробітчанином у Ростові-на-Дону, мати – сторожем у місцевій школі. За деякими свідченнями, С. Середина вчився у вищому навчальному училищі, проте відомо, що міські та повітові училища в Російській імперії не мали статусу вищих. Із 1908 р. він – робітник Фастівського заводу з виробництва шпал, згодом – залізничного депо в Києві. Студенти Київського університету Св. Володимира, з якими С. Середина товаришував, познайомили молодого робітника із програмою російської партії соціалістів-революціонерів (есерів), членом якої С. Середина був у 1910–1917 рр. Також ці ж студенти допомогли йому підготуватися до іспиту на атестат зрілості, який склав С. Середина успішно. Під час Першої світової війни, в 1915 р. С. Середина був мобілізований до російської армії та проходив службу у 2-му гренадерському Ростовському полку, а в 1917 р. зустрів у чині поручика. Восени 1918 р. повернувся до Києва, де його мобілізували до 36-го офіцерського полку Збройних сил Української Держави (Гетьманату) і направили до Кременчука. До квітня 1919 р. С. Середина перебував у лавах армії УНР, хоча це не завадило йому вступити того ж року до РКП(б), а в 1920 р. – до Червоної армії. Згодом, на межі 1920–30-х рр. майбутній директор музею заперечував факт своєї служби в українських збройних формуваннях, однак комісія при Інституті марксизму-ленінізму змусила його зізнатись⁸.

Після демобілізації в 1922 р. С. Середина зробив непогану кар’єру – був заступником директора Інституту марксизму-ленінізму й редактором журналу “Прапор марксизму”, керівником кафедри марксизму-ленінізму Азово-Чорноморського інституту соціалістичного землеробства та одночасно – головним редактором журналу, який видавала вищезгадана ростовська установа.

У автобіографії С. Д. Середина не згадав, що його двічі виключали з лав комуністичної партії. У вересні 1929 р. йому винесли сувору догану “за некоммунистический поступок, протекционизм и путанные сведения о себе”. Суть цього “поступка” невідома. В січні 1930 р. за тими ж звинуваченнями С. Середина позбавили членства у ВКП(б). І в тому ж 1930 р., як не дивно, йому повернули партійний квиток. Хмари над головою майбутнього директора знову почали збиратися в 1934 р. В лютому він отримав догану за антипартійний вчинок – виписав грошову премію собі та секретарю партійної організації. В жовтні того ж року С. Середина знову виключили з

4 Сошнікова О. Харківський історичний музей продовжувач традицій музею Слобідської України імені Г.С. Сковороди. – Світогляд. – 2010. – № 1. – С. 76–80.

5 Пантелєй О. Живописні твори відомих майстрів у приватних колекціях міста Харкова / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/1999/article.html?n=737> (дата звернення: 14.04.2018). – Назва з екрана.

6 ДАХО. – Ф. р-5 942. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 1–28.

7 ДАХО. – Ф. р-5 942. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 29.

8 ДАХО. – Ф. П-2. – Оп. 1. – Спр. 1 241. – Арк. 40, 51–54.

партії, але 25 грудня вкотре поновили його членство в партії⁹.

З 1936 р. С. Середя – персональний пенсіонер, який мешкав у Харкові¹⁰.

Влітку 1941 р. він знову опинився в Червоній армії: службу проходив при одному з евакуаційних шпиталів на посаді військового комісара, згодом був заступником начальника військової школи. Демобілізований у червні 1944 р., і за власними свідченнями, “назначен на роботу в Исторический музей”¹¹. Це сталося, як вже зазначалося, 15 грудня 1944 р.

На посаді директора музею Сергій Денисович проявив себе як цілеспрямована, вимоглива, дещо груба людина.

1946 р. у музеї працювали 4 відділи: 1. Історії; 2. Природи; 3. Соціалістичного будівництва; 4. Промислова виставка та низка експозицій. Отже, С. Середя таки вдалося створити музей. Невиконаною залишилася обіцянка сприяти організації музейних археологічних експедицій¹².

Однак, починаючи із 1946 р., в музеї трапилася низка конфліктів, які спричинили зміну керівництва установи. Каталізатором цих скандалів став сам директор, точніше, його безапеляційна, неделікатна та авторитарна манера спілкування з підлеглими. Ситуація загострилася після приходу до музею низки демобілізованих військовослужбовців, які згуртували навколо себе опозиційно налаштованих співробітників. Їхнім лідером став завідуючий відділом соціалістичного будівництва М. А. Воєводін.

Серед найбільш негативних вчинків директора у стосунках із підлеглими були його словесні баталії і нешанобливе ставлення до завідуючого відділу природи (за сумісництвом – керівника партійної організації музею) Пулінця, неприйнятні як для директора репліки щодо систематичних запізнь на роботу художника Авраменка, емоційні сварки на науково-методичній раді музею, зокрема конфлікт зі співробітником Цейтлін, який закінчився жбурлянням звітів і неприємністю керівника установи. Суперечливим можна вважати рішення С. Середи про звільнення з посади наукової співробітниці Павленко – матері загиблої в роки окупації міста підпільниці Г. Нікітіної. Офіційне пояснення – нефаховість цієї співробітниці. Хоча саме С. Середя запросив Павленко на роботу. Насправді цей вчинок мав інше підґрунтя. До Сергія Денисовича надійшли чутки про появу доносу в харківському обкомі КП(б)У на Павленко, і він вирішив спрацювати на випередження – звільнити цю співробітницю. Проте згодом донос не підтвердився, і С. Середя опинився в незручному становищі^{13, 14, 15}. Також С. Середя став учасником конфлікту із професором Харківського університету С. А. Семеновим-Зусером, який негативно відгукнувся про тимчасову музейну виставку, присвячену підприємствам легкої промисловості Харкова: “тряпье, развешанное на стенах”. Замість роботи над помилками, заступниця та подруга директора Смірнова звинуватила професора у здирництві. Ці звинувачення не підтвердились¹⁶.

Але на тлі низки конфліктів позитивним видається рішення С. Середи не звільняти 11 співробітників музею, які перебували в місті під час окупації, серед них – і завідувача відділом історії Скрипченко. Її звинувачували в націоналістичному ухилі та підтримці “теорії” М. Грушевського під час побудови експозиції¹⁷, і деякі високопосадовці з харківського обкому КП(б)У неодноразово ставили це питання на розгляд. На нашу думку, тимчасовим союзником С. Середи був парторг Пулінець, дружина якого – співробітниця музею – теж у свій час перебувала на окупованій території¹⁸. Згодом керівника закладу таки звинуватили в цьому кадровому лібералізмі.

Претензії до С. Середи як директора музею (кадрова політика, неделікатність у спілкуванні зі співробітниками, авторитарний стиль керування) стали причиною його звільнення у грудні 1947 р. з посади¹⁹.

З 1948 р. він читав лекції в Харківських протезному технікумі та технікумі сільськогосподарського будівництва, Касі взаємодопомоги пенсіонерів, Харківському навчальному комбінаті, 10-й районній бібліотеці Харкова, працював контролером на місцевому іподромі. І весь цей час намагався відновитися на посаді директора музею та розсилав листи в різні установи. Так С. Середя врешті до листувався до М. Хрущова, але отримав негативну відповідь. У статті, опублікованій у 1949 р. у друкованому органі харківського обкому КП(б)У “Красное знамя”, колишній директор ХІКМ назвав С. А. Семенова-Зусера “безродним космополітом”²⁰.

9 ДАХО. – Ф. П-2. – Оп. 1. – Спр. 1 241. – Арк. 55.

10 ДАХО. – Ф. П-2. – Оп. 1. – Спр. 1 241. – Арк. 60.

11 ДАХО. – Ф. П-2. – Оп. 1. – Спр. 1 241. – Арк. 60.

12 Там само. – Арк. 6–9.

13 ДАХО. – Ф. П-2. – Оп. 1. – Спр. 1 241. – Арк. 6–9.

14 ДАХО. – Ф. П-2. – Оп. 1. – Спр. 1 241. – Арк. 19–22.

15 ДАХО. – Ф. П-2. – Оп. 1. – Спр. 1 241. – Арк. 84.

16 ДАХО. – Ф. П-2. – Оп. 1. – Спр. 1 241. – Арк. 6–9, 192.

17 ДАХО. – Ф. П-2. – Оп. 1. – Спр. 1 241. – Арк. 4–5.

18 ДАХО. – Ф. П-2. – Оп. 1. – Спр. 1 241. – Арк. 9, 116–123.

19 ДАХО. – Ф. П-2. – Оп. 1. – Спр. 1 241. – Арк. 1.

20 ДАХО. – Ф. П-2. – Оп. 1. – Спр. 1 241. – Арк. 27зв, 28, 30, 31, 24, 27–28зв.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що С. Д. Середя – цікава, непересічна особистість, якій були притаманні як позитивні, так і негативні риси характеру. Фактично він створив заново ХІКМ, але неделікатність та авторитарний стиль спілкування завадили йому налагодити професійні стосунки зі своїми підлеглими (це стосується і професора С. А. Семенова-Зусера), що стало причиною втрати посади директора музею.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. р–5 942. – Оп. 1. – Спр. 13.
2. ДАХО. – Ф. р–5 942. – Оп. 1. – Спр. 3.
3. ДАХО. – Ф. р–5 942. – Оп. 1. – Спр. 29.
4. ДАХО. – Ф. П–2. – Оп. 1. – Спр. 1 241.
5. *Пантелей О.* Живописні твори відомих майстрів у приватних колекціях міста Харкова / [Електронний ресурс]: Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова / О. Пантелей. П'яті Сумцовські читання: збірник матеріалів наукової конференції "Музей: історія і проблеми сьогодення", 14 травня 1999 р. – Харків: [Видавництво ХДАДТУ], 1999. – Режим доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/1999/article.html?n=737> (дата звернення: 14.04.2018) – Назва з екрана.
6. *Сошнікова О.* Харківський історичний музей продовжувач традицій Музею Слобідської України імені Г. С. Сковороди / О. Сошнікова // Світогляд. – 2010. – № 1. – С. 76–80.

REFERENCES

1. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti (dali – DAKhO). – F. r–5942. – Op. 1. – Spr. 13.
2. DAKhO. – F. r–5 942. – Op. 1. – Spr. 3.
3. DAKhO. – F. r–5 942. – Op. 1. – Spr. 29.
4. DAKhO. – F. P–2. – Op. 1. – Spr. 1 241.
5. *Panteliei O.* Zhyvopysni tvory vidomykh maistriv u pryvatnykh kolektsiakh mista Kharkova / [Elektronnyi resurs]: O. Panteliei // Kharkivskiy istorychniy muzei imeni M. F. Sumtsova / Pjati Sumtsovski chytannia: zbirnyk materialiv naukovoi konferentsii "Muzei: istoriia ta problemy sohodennia" (14.04.1999) – Rezhym dostupu: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/1999/article.html?n=737> (data zvernennia 25.04.2018). – Nazva z ekrana.
6. *Soshnikova O.* Kharkivskiy istorychniy muzei prodovzhuvach tradytsii muzeiu Slobidskoi Ukrainy imeni H. S. Skovorody / O. Soshnikova. – Svitohliad. – 2010. – № 1. – S. 76–80.